

**ІСТОРИОГРАФІЯ,
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО,
МЕТОДОЛОГІЯ ВИКЛАДАЧНЯ ІСТОРІЇ**

DOI 10.31909/26168774.2021-(55)-16
УДК 94(498.7+477.72)

**THE NOBILITY OF KHERSON AND BESSARABIAN PROVINCES:
HISTORIOGRAPHY OF PROBLEM**

**ДВОРЯНСТВО ХЕРСОНСЬКОЇ ТА БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ:
ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

Маргарита Башли

кандидат історичних наук

E-mail: mibashly@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1519-8139

Researcher ID: AAA-9204-2021

Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Margaryta Bashly

PhD of Historical Science

E-mail: mibashly@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1519-8139

Researcher ID: AAA-9204-2021

Izmail State University of Humanities, Ukraine

ABSTRACT

The achievements of Ukrainian and foreign authors on the history of the nobility of Kherson and Bessarabian provinces of the post-reform period are analyzed in the present article. The author emphasized on the problematic presentation of the material in the following area: problem-historiographical works, general works on the history of the nobility, regional and personal research on the history of the nobility. Given the long period of research on this problem, the historiography of the issue is divided into three main periods: pre-revolutionary, soviet, modern. Each period is quite representative, covers a wide range of issues on the history of nobility in the Southern Ukrainian lands: nobilitation processes, the incorporation of foreign nobility into the general imperial, issues of socio-economic history and class confrontation, the history of individual genera etc. From the middle of the XIX century among the general array of historical research about nobility of the empire, appear works that analyze the activities of the nobility in specific sectors of the economy or government in provinces Russian Empire. A significant layer of pre-revolutionary literature was devoted to various aspects of political, administrative, estate, zemstvo activities of the nobility in the second half of the nineteenth - early twentieth century. However, studies of this period, as a rule, limited the description of the history of development the nobility, its participation in the political and social life of the state. The Soviet period of historiography was characterized by an extremely negative attitude towards the nobility and its individual representatives. This period was characterized by a directly limited framework and unquestioning subordination to the Marxist paradigm. After proclamation of the Independent of Ukraine, the number of works devoted to the nobility and its

participation in the life of society is steadily increasing. Modern historians are interested in the ethnic characteristics of the nobility of the Southern Ukraine and their place in the economic, political and cultural development of the region.

Key words: nobility, Kherson and Bessarabian provinces, historiography, research, regional studies.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. На рубежі ХХ – ХХІ ст. спостерігається справжній ренесанс інтересу дослідників до питань, пов'язаних з історією дворянської верстви у всіх її аспектах. Незважаючи на те, що дворяни становили незначну частку в загальній чисельності населення губернії, вони відігравали важливу, інколи ж визначальну роль в управлінні та суспільному житті регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії дворянської верстви Російської імперії взагалі та її окремих губерній неодноразово були предметом дослідження науковців. В історичній літературі дворянству приділено чимало уваги: вивчаються історії дворянських родин, біографії окремих представників шляхетної верстви, їхня благодійна діяльність, участь аристократів у структурах губернського управління, взаємовідносини місцевої влади і корпоративних дворянських організацій тощо. Історіографію дворянства «українських губерній» у рамках свого дисертаційного дослідження розглядали Л. Циганенко, Ю. Константинова, Д. Каюк, О. Барвінок, І. Кочергін, Н. Проць та інші. Однак, провінційне дворянство Херсонської та Бессарабської губерній пореформеного періоду як окремий суб'єкт історичного процесу не було предметом самостійного вивчення в історіографії.

Метою статті є вивчення й аналіз наукових праць вітчизняних та іноземних істориків, присвячених різним сторінкам історії провінційного дворянства Херсонської і Бессарабської губернії, що дозволить окреслити подальші перспективи дослідження цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи тривалий у часовому відношенні період досліджень цієї проблеми, ми умовно виділяємо кілька періодів в історіографії питання: дореволюційний, радянський, сучасний, кожен з яких характеризувався своїми підходами та проблематикою, а іноді й діаметрально протилежними оцінками діяльності дворянського стану.

В другій половині ХІХ ст. побачили світ кілька фундаментальних праць, присвячених історії дворянства Російської імперії. Це дослідження М. Яблочкова та М. Семенова. Михайло Яблочков – знаний історик, генеолог. Його праця присвячена питанням історії дворянства в Росії, зародження якого він відносить до ХІІІ ст. Автор дослідив динаміку складу дворянського стану, проаналізував види служби, що давали привілеї їх власникам, процес поступового відокремлення дворянства від інших груп та верств (Яблочков, 1876). На думку М. Яблочкова, російські буржуазні реформи 60–70-х рр. ХІХ ст. нівелювали права та привілеї дворянства, зрівнявши його з іншими станами. В 1893 р. вийшла праця дворянина, відомого письменника та державного діяча Миколи Петровича Семенова, який дав історичний огляд становища дворянства після 1862 р., проаналізував відносини між владою та нобілітетом, з'ясував специфіку дворянського землекористування (Семенов, 1898). Праці вказаних авторів стали одними з перших історіографічних спроб дослідження історії окремої верстви, її функцій та можливостей, обов'язків та привілеїв. Загалом у дореволюційній історіографії центральне місце посідало вивчення соціального та економічного становища дворянства.

На початку ХХ ст. були надруковані досить цікаві та інформативні роботи бібліографа та публіциста М.О. Рубакіна, який на підставі даних статистичних комітетів, переписів населення спробував підрахувати кількість дворянства в Російській імперії в

цілому та за окремими губерніями зокрема. На нашу думку, й до сьогодні немає більш ґрунтовних та об'єктивних підрахунків шляхетного стану імперії початку ХХ ст.

Якщо історія дворянства загалом досить докладно досліджена у дореволюційний період, то значно меншою мірою вивчено провінційне дворянство на регіональному рівні. Серед загального масиву історичної літератури дуже мала частка праць, в яких аналізується діяльність дворян у конкретних галузях економіки або управлінні окремих губерній Російської імперії.

Спробу відтворити, хоча й епізодично, історію бессарабського дворянства здійснив місцевий краєзнавець, один із засновників Бессарабської губернської архівної комісії Іван Халіппа. На фоні опису основних історичних подій з історії Бессарабії автор певну частину матеріалу відводить бессарабським аристократам (Халіппа, 1902). Аналогічним підходом характеризувалася збірка, що була підготовлена та видана в 1903 р. під керівництвом відомого бессарабського громадського діяча і мецената Павла Крушевана. Відомості про місцевих аристократів у книзі мають фрагментарний та описовий характер.

З робіт дореволюційного періоду найбільший інтерес для нашого дослідження являє книга бессарабського губернського предводителя дворянства Олександра Крупенського, який підготував та видав її в 1912 р. до сторічного ювілею входження Бессарабії до Російської імперії. Робота безпосередньо стосувалася історії бессарабського дворянства. Небагато губернських дворянських товариств періоду царської Росії можуть похвалитися аналогічним виданням! В книзі розглядається історія становлення молдавського боярства, дається пояснення чисельним боярським рангам і чинам, описуються процеси інкорпорації в шляхетній верстві після приєднання краю до Росії, наводяться цікаві відомості та розвідки генеалогічного спрямування (Крупенський, 1912).

Землі Херсонської губернії репрезентує робота В. Алексеєва, в якій подано характеристику населення регіону, його етнографічного складу, культури, побуту тощо. Є кілька згадок у ній і про представників дворянської верстви. Однак, на жаль, роботи, яка б безпосередньо стосувалася історії дворянства Херсонської губернії в цей період видано не було. Певним чином заповнює цю прогалину генеалогічними розвідками про дворянські родини з українським корінням Олександр Лазаревський (Лазаревський, 1875).

Одним із важливих аспектів, якому приділялося надзвичайно багато уваги з боку дослідників другої половини ХІХ – початку ХХ ст. були питання освіти. Проблеми дворянської освіти, місце та роль аристократів у системі військових навчальних закладів, історія відкриття та особливостей функціонування інституту шляхетних дівчат у південноукраїнських землях були предметом особливого інтересу таких дослідників, як А. Скальковський, В. Добротворський, Ф. Греков, М. Дерюгін, Н. Соколов та інші.

Окремо хотілось би сказати про дослідження М. Боровського, В. Малишевського, І. Халіппи. Завдяки аналізу наведених у роботах даних та спостережень (всі автори були активними учасниками описуваних подій) вдалося з'ясувати роль і місце провінційного дворянства Херсонської та Бессарабської губерній в роботі Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії (Боровський, 1978), Одеського відділення Імператорського російського музичного товариства (Малишевський, 1911), Бессарабської губернської архівної комісії тощо (Халіппа, 1900).

Значний пласт дореволюційної літератури було присвячено різноманітним аспектам політичної, управлінсько-станової, земської діяльності дворянства в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Місце предводителів дворянства повітів у системі державного управління характеризував М. Катков, який переконливо довів, що предводителі дворянства були важливою ланкою імперської системи управління, основним сполученим ланцюгом між повітовою та губернською владою. Роль дворян у земському управлінні на матеріалах Херсонської губернії була представлена в книзі «Історичний нарис діяльності Херсонського земства за 1865-1899 рр.» (1906). Наведені в кризі дані доводять, що дворянство відіграло головуючу (особливо на початковому етапі) роль в земському

управлінні. Протягом 70-80-х рр. XIX ст. майже 85% земських начальників мали класні чини та належали до дворянського стану. На початку XX ст. дослідники значну увагу приділили історії виборів до Державних Дум. Однак окремого спеціального дослідження ролі дворянства в цих подіях ніхто не провів.

Радянська історіографія досліджуваної теми достатньо бідна. Після революції з цілком зрозумілих причин до дворянської верстви та її окремих представників ставилися вкрай негативно. Слово дворянин було синонімом слову ворог, тому чекати на більш-менш об'єктивну оцінку діяльності дворянства в будь-якій сфері життя було марним. Особливо це було характерним для періоду до 50-х рр. XX ст. Навіть назви праць характеризують ставлення авторів до предмету дослідження: «Руський фашист Володимир Пуришкевич» (Любош, 1925) та інші. Цей проміжок часу характеризувався директивно обмеженими рамками проблематики та беззаперечним підпорядкуванням марксистській парадигмі.

У другій половині XX ст. відбулися певні зміни по відношенню до дворянства. З цього часу історія дворянства стає предметом дослідження праць радянських істориків, в яких вивчаються різноманітні аспекти діяльності дворянства на різних історичних етапах його існування. Розширення проблематики робіт, поява нових унікальних досліджень дозволили більш-менш повно відтворити історію шляхетного стану. Серед найбільш знаних дослідників даної проблематики ми можемо назвати М.Н. Тихомирова, Ю.Б. Соловйова, В.С. Дякіна, А.П. Кореліна та інших. Науковці цікавились роллю дворянства в політичній, адміністративній системі імперії, аналізували основні положення урядової політики щодо аристократів. Зауважимо, що радянським вченим вдалося зібрати значний за обсягом фактичний матеріал, більшість якого не втратила своєї значущості й до сьогодні. Так, дійсно першою в радянській історіографії узагальнюючою працею з історії дворянства стала монографія А. Кореліна. Автор дослідив кількісні показники розвитку стану, з'ясував причини внутрішнього розшарування, проаналізував діяльність корпоративних дворянських організацій (Корелін, 1979).

Наприкінці 70-х – в середині 90-х рр. XX ст. в радянській історичній науці з'являються більш помірковані та виважені оцінки подій минулого. В цей період дослідники вже набагато більше уваги почали приділяти проблемам регіональної історії. Етнічна палітра населення південноукраїнських територій опинилася в полі зору В.І. Наулка, А.П. Бажова, Я.В. Бойка та інших дослідників. Я.В. Бойко, характеризуючи в цілому процес заселення Південної України, надає відомості про чисельність представників дворянства серед населення Херсонської губернії (Бойко, 1993: 232).

В працях з історії політичних партій та об'єднань, написаних у зазначений період, була проаналізована соціальна база партій і союзів, описана участь нобілітету в політичних організаціях країни. Не залишилась без уваги радянських істориків і Рада Об'єднаного дворянства. Науковці займалися вивченням особливостей відносин між Об'єднаним дворянством, Думою, царською владою, робили спроби оцінити місце і роль дворянської організації в історії падіння самодержавства. В статті А.П. Кореліна охарактеризовані основні напрями діяльності Ради Об'єднаного дворянства. Однак поза увагою науковців залишились питання участі представників окремих губернських дворянських громад у цій організації та інші.

З проголошенням незалежної України для науковців відкрилися широкі можливості, знято табу на окремі тематичні ніші, вивільнено їх від преси цензури й ідеологічного диктату. Це не могло не позначитися на розвитку історичної наукової думки. Лише завдяки проголошенню Української держави, – зазначав український вчений, історик і педагог М. Алексієвець, – «розпочався якісно вищий етап у розвитку національної історичної науки, стало можливим проведення критично-об'єктивних досліджень, створення праць на новітній методологічній й джерелознавчій основі, на наукових засадах вивчення української і зарубіжної історії» (Алексієвець, 2010: 77).

У сучасній історичній науці зростає інтерес до вивчення соціальних та культурних аспектів історії дворянства, про що свідчить низка робіт, котрі вийшли в останні роки. Сучасний етап розвитку української історичної науки характеризується постановкою більш конкретних дослідницьких завдань; розширенням проблематики та направленості досліджень, пов'язаних з історією провінційного нобілітету; переважанням робіт краєзнавчої тематики; появою нових аспектів для досліджень – питань побуту, історико-культурних традицій, етнічних коренів та філантропічної діяльності. Серед цих тем історики найбільшу увагу приділяють особливостям процесів модернізації та трансформації дворянського стану з урахуванням багатофакторності тогочасних подій. Однією з перших узагальнюючих праць з історії південноукраїнського дворянства XIX – початку XX ст. стала монографія Л.Ф. Циганенко, в якій на основі широкого кола архівних джерел розглядається історія становлення та розвитку дворянства Бессарабської, Катеринославської, Таврійської, Херсонської губерній на протязі XVIII – 1917 р. В роботі з'ясовано особливості становлення та розвитку дворянського землеволодіння, участі нобілітету в організації та керівництві промисловими підприємствами, банками, пароплавствами тощо. На думку Л.Ф.Циганенко заможне дворянство південноукраїнських земель сприяло появі нових тенденцій в економічному розвитку регіону: «...збільшенню промислових підприємств, зростанню кількості продукції, утворенню нових галузей промисловості» (Циганенко, 2009: 293).

Значний інтерес у сучасних українських істориків викликають питання етнічної характеристики населення Південної України. Участь в освоєнні краю представників європейських, слов'янських, прибалтійських країн та їхня подальша діяльність на користь нової Батьківщини викликають неабиякий науковий інтерес. В цьому контексті потрібно назвати праці Олександра Машкіна, який дослідив місце російського дворянства іноземного походження в розвитку промисловості України в другій половині XIX – на початку XX ст. (Машкін, 1998); Олени Бачинської, яка проаналізувала участь українського населення в заселенні та освоєнні Придунайського краю (Бачинська, 2002); Віталія Тучинського, який дав докладну характеристику представникам молдавського етносу в історії південноукраїнських земель (Тучинський, 2007). Загальні питання етнорелігійного та етнічного складу населення Херсонської губернії стали предметом дослідження Ольги Герінбург, яка в дослідженні використала дані статистичної служби імперії, матеріали земських статистичних описів. В кожному з названих досліджень надана характеристика відповідної етнічної дворянської групи (Герінбург, 2007).

Досить популярними останнім часом стали історичні праці регіонального спрямування, в яких дослідники з позицій сьогодення вивчають історію окремих регіонів, участь представників різних станів і груп в економічному, політичному, культурному житті Півдня України (І. Векслер, С. Водотика, О. Лебеденко та А. Тичина, В. Пиворович, В. Шкварець).

Вивчення явища доброчинності цікавило багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, а особливості благодійності в регіонах знайшли своє відтворення в працях З. Орлової та О. Шинкаренка, В. Голованя, Ю. Гузенка. Так, професор Ірена Гребцова докладно досліджує становлення державного піклування та громадської благодійності у м. Одеса та на прикладі Новоросійського університету. В її працях знаходимо цікаві відомості про призначення іменних стипендій від бессарабського та херсонського дворянства збіднілим представникам шляхетного стану – студентам Новоросійського університету. До питань освіти на південноукраїнських землях та місця дворян у цьому процесі зверталися вчені Є. Сінкевич та Н. Кузовова, В. Киселева. Також, останніми роками з'явилися статті, що присвячені історії доброчинної діяльності дворян Півдня України наприкінці XIX – на початку XX ст. (Л. Циганенко, 2015; А. Форостян; Н. Гончарова, 2012; Є. Сінкевич; Н. Морошан, 2019).

На рубежі XX–XXI ст. вітчизняна історіографія поповнюється роботами, які розглядають різні аспекти теми індивідуальності та особистості в історії. Сьогодні створені умови для об'єктивного дослідження української біографістики, вивчення історії в особах, наукової і творчої спадщини громадсько-політичних, культурних і державних діячів, які зробили свій внесок у розвиток вітчизняної та світової культури. Так, дослідники історії херсонського дворянства та окремих місцевих родів М. Ганський та О. Голобородько спробували у своїх працях переосмислити роль особистості в історії. Життєвому і творчому шляху Олександра Стурдзи, його ролі та місцю в історії Південної України присвячено дослідження В. Романюка та Л. Єршова.

На сучасному етапі поступово розширюється проблематика досліджень, пов'язаних з історією правомонархічних, українських національних партій та їхнім місцем у громадському житті держави (С. Ковальчук, Є. Романенко, Р. Ромов).

Певний внесок у дослідження історії Південної України здійснили молоді науковці. Протягом перших двох десятиріч XXI ст. було успішно захищено чималу кількість дисертаційних робіт із різних аспектів економічного, політичного, соціального, адміністративного, культурного розвитку українських губерній другої половини XIX – початку XX ст. (Ветрова, 2008; Гузенко, 2004).

Окремо слід зупинитися на науковому доробку молдовських дослідників, присвяченому історії Молдови, які розглядали й історію Бессарабії в пореформений період. Так, перша загальна праця з історії Молдавії вийшла у 1951 р. під редакцією А. Удальцова та Л. Черепніна. В ній у кращих традиціях марксизму-ленінізму основна увага була приділена боротьбі знедолених класів проти аристократів. Спробу розібратися в тих складних місцевих перипетіях суспільно-політичного руху зробив І. Будак, в праці якого, на жаль, бессарабським дворянам дісталися лише негативні епітети.

У відповідності до загальних тенденцій розвитку історичної науки, починаючи з 70-х рр. XX ст. науковцями здійснюються спроби по-новому оцінити та викласти історію Бессарабії. Молдовські дослідники вивчали переважно особливості соціально-економічного розвитку краю в XIX ст.: історії міст Бессарабії в 1861–1900 рр. (Жуков, 1975); історії розвитку Бессарабії в складі Росії в XIX ст. (Бабилунга, 1978), етнічні та соціально-демографічні процеси в Бессарабії в XIX ст. (Зеленчук, 1979); чисельність, розселення, міжетнічні зв'язки руського населення регіону (Табак, 1990). В 1987 р. вийшло колективне дослідження під назвою «Історичне значення приєднання Бессарабії та лівобережного Подністров'я до Росії», в якому автори наполягали лише на прогресивному значенні приєднання вказаних земель до царської Росії. В монографії проаналізовано вплив загальноросійських факторів на демографічні, господарчі, соціальні процеси, що відбувалися в зазначеному регіоні. Вказані роботи містять значний масив фактажу, в тому числі й про місцевий нобілітет, згадки про окремих представників дворянства Бессарабії, аналіз діяльності корпоративної організації губерньського дворянства тощо.

Чимало статей з генеалогії бессарабського дворянства було опубліковано у виданнях Інституту історії Молдавської Академії наук та Румунського інституту генеалогії та геральдики «Север Зотта». Про бессарабську еліту та окремих її представників написана велика кількість наукових робіт. Багато років працює над проблемою історії бессарабського дворянства історик–краєзнавець Є. Румянцев. Завдяки його наполегливій праці вдалося повернути історичну пам'ять про багатьох бессарабських аристократів.

У 2011 р. побачило світ історико-краєзнавче журналістське розслідування Володимира Тарнакіна і Тетяни Соловйової. Авторам вдалося відійти від ідеологічної звички ділити історичних особистостей на «своїх» та «чужих», відмовитись від образливих ярликів типу «зайди», «окупанти». Дослідники розкривають невідомі сторінки особистого та повсякденного життя місцевої еліти: німця-градоначальника Карла Шмідта, архітектора з італійським корінням Олександра Бернардацці, краєзнавця-історика українця за походженням Георгія Безвиконного, інших видатних діячів краю (Тарнакин,

2011). Розповідям про бессарабських дворян та їхній внесок в розвиток краю присвячена більша частина матеріалу.

У 2018 р. вийшла монографія В. Морозана «Бессарабия и её дворянство в XIX – начале XX в.». На основі документальних матеріалів петербурзьких, кишинівського та одеського архівів автор дослідив будні бессарабського дворянства у пореформені часи: дворянське землеволодіння та землекористування, освіта, служба та участь місцевої еліти в облаштуванні краю в XIX – початку XX ст. (Морозан, 2018). У монографії приділено увагу ролі аристократів у організації адміністративного управління Бессарабії, суспільного і культурного життя.

Грунтовністю та виваженими методологічними підходами характеризується стаття Ю. Ієрусалимського та Н. Ледньової, в якій дані оцінки сучасної російської історіографії з історії дворянства Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. (Ієрусалимський, 2012). Важко не погодитися з авторами, які стверджують, що сучасна російська історіографія зазначеної проблематики є досить помітною та багатогранною. Науковці знов повертаються до історії дворянських родів, функціонування дворянських корпорацій, розвитку інституту губернських та повітових предводителів, діяльності виборних від дворян.

Висновки. Таким чином, вітчизняні та зарубіжні дослідники зробили вагомий внесок у розвиток історіографії історії дворянської верстви імперії, окреслили основні напрями досліджень з теми. Інтерес до провінційного дворянства постійно зростає, про що свідчить поява дисертацій з історії дворянських громад окремих губерній. Разом з тим, у дослідженні історії дворянства південноукраїнських територій в другій половині XIX – на початку XX ст. залишилися питання, які потребують подальшої розробки.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Алексієвєць М. Наукові дослідження із всесвітньої історії в нашому університеті: стан і проблеми. *Україна – Європа – Світ : міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця*. Тернопіль. Вип. 5 : *Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку* : у 2 ч. 2010. Ч. 1. С. 77-86.

Бабилунга Н.В. Курс лекцій по истории Молдавии: Лекция 6. Бессарабия в составе России. Тирасполь : Издательство Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко. 1978. 136 с.

Бачинська О. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне освоєння) : Монографія. Одеса : Астропринт, 2002. 328 с.

Бойко Я.В. Заселение Южной Украины, 1860-1890 гг.: (ист.-экон. исслед.). Черкассы: Сіяч, 1993. 256 с.

Боровский М.П. Исторический обзор пятидесятилетней деятельности императорского общества сельского хозяйства Южной России с 1828–1878 год. Одесса: Типография П. Францова, 1878. 76 с.

Ветрова Г.В. Соціальні зміни у складі населення Півдня України у другій половині XIX ст.: дис. ... кандидата іст. наук. Ізмаїл, 2002. 277 с.

Герінбург О.В. Вивчення етнорелігійного складу населення Херсонської губернії статистичними службами Російської імперії. *Гуржіївські історичні читання: (зб.наук. пр.)*. Черкаси, 2007. Вип. XXI. С. 100-103.

Гончарова Н.О. Благодійна діяльність дворянства Південної України на сторінках «Вестника благотворительности». *Інтелекція і влада. Серія: Історія*. 2012. Вип. 26. С. 141-147.

Гребцова И.С. Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX – начало XX ст.) : Монография. Одесса: Астропринт, 2009. 504 с.

Гузенко Ю.І. Становлення та діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) : дис. ... кандидата істор. Наук. Черкаси, 2004. 198 с.

Жуков В.И. Города Бессарабии 1861–1900 гг. (Очерки социально-экономического развития). Кишинев: Штиинца, 1975. 291 с.

Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Приднестровья в XIX в.: (Этнические и социально-демографические процессы). Кишинев : Штиинца, 1979. 287 с.

Иерусалимский Ю.Ю. Современная отечественная историография о дворянстве России второй половины XIX – начала XX в. *Ярославский педагогический вестник*. 2012. № 4. Т. I. С.49-54.

Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865–1899 годы. Херсон, Типография Губернского Земства, 1906. Вып. III. 280 с.

Историческое значение присоединения Бессарабии и левобережного Поднестровья к России. Кишинев: Штиинца, 1987. 337 с.

Корелин А.П. Дворянство в пореформенной России, 1861 – 1904 гг. : Состав, численность, корпоративная организация. М. : Наука, 1979. 304 с.

Крупенский А.Н. Краткий очерк о Бессарабском дворянстве 1812 – 1912 : К столетнему юбилею Бессарабии. СПб. : Типография Р. Голике и А. Вильборг, 1912. 64 с.

Лазаревский А.М. Очерки малорусских фамилий: Иваненки. *Русский архив*. 1875. Т. 2. № 11. С. 297-300.

Любош С.Б. Русский фашист Владимир Пуришкевич. Л., 1925. 370 с.

Мальшевский В.И. Краткий исторический очерк Одесского отделения Императорского русского музыкального общества и состоящего при нём музыкального училища за двадцать пять лет (1886–1911). Одесса: Типо-литогр. Штаба окр., 1911. 141 с.

Машкін О.М. (1998). Російське дворянство іноземного походження у промисловості України другої половини XIX – початку XX ст. *Український історичний журнал*. № 2. С. 83-91.

Морозан В.В. Бессарабия и ее дворянство в XIX – начале XX в. : в 2 т. СПб. : Дмитрий Буланин, 2018. 528 с.

Морошан Н.В. Благодійна діяльність бессарабських дворян під час військових конфліктів середини XIX - початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Переяслав-Хмельницький. 2019. 24 с.

Семёнов Н.П. Наше дворянство: Положение его до и после реформы. СПб. : Тип. СПб. акционерного общества печатного дела в России, 1898. 103 с.

Табак И.В. Русское население Молдавии: численность, расселение, межэтнические святы. Кишинев : Штиинца, 1990. 136 с.

Тарнакин В. Бессарабские истории. Историко-краеведческие журналистские расследования. Кишинев : Pontos, 2011. 300 с.

Тучинський В.А. Молдавани Півдня України з найдавніших часів до початку XX ст. : Монографія. Вінниця : Вид-во О. Власюк, 2007. 220 с.

Удальцова А.Д., Черепнина Л.В. История Молдавии. Кишинев : Карта молдовеняскэ. 1951. Т. 1. 655 с.

Халиппа И.Н. Основные исторические данные о Бессарабии. *Труды Бессарабской губернской архивной комиссии*. Кишинев: Паровая типо-литография Ф.И. Кашевского, 1902. Т. II. С. 11-119.

Халиппа И.Н. Отчет о работе Бессарабской губернской ученой архивной комиссии за 1898 год. *Труды Бессарабской губернской архивной комиссии*. Кишинев: Паровая типо-литография Ф.И. Кашевского, 1900. Т. I.

Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII ст. – 1917 р.). Ізмаїл: СМІЛ, 2010. 384 с.

Циганенко Л. Ф. Роль дворянства в розвитку жіночої освіти в Бессарабії (друга половина XIX – початок XX ст.). Наукова дискусія: питання соціології, політології,

філософії та історії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 2015. С. 164-167.

Яблочков М. История дворянского сословия в России. СПб.: Типография А.М. Потемкина, 1876. 230 с.

REFERENCES

Aleksiyevets' M. (2010). Naukovi doslidzhennya iz vsesvitn'oyi istoriyi v nashomu universyteti: stan i problemy. [Research on world history at our university: state and problems.]. Ukrayina – Yevropa – Svit : mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats' na poshanu prof. M.M. Aleksiyevtsya. Ternopil'. Vyp. 5 : Ukrayina – Yevropa – Svit: istoryko-politychni ta humanitarni aspekty rozvytku : u 2 ch. [Ukraine – Europe – World: Historical, Political and Humanitarian Aspects of Development]. Ch. 1. P. 77-86. [in Ukrainian].

Babilunga N.V. (1978). Kurs lektsiy po istorii Moldavii: Lektsiya 6. Bessarabiya v sostave Rossii. [Course of lectures on the history of Moldova: Lecture 6. Bessarabia as part of Russia.] Tiraspol': Izdel'stvo Pridnestrovskogo gosudarstvennogo universiteta im. T.G. Shevchenko. 136 p.

Bachyns'ka O. (2002). Ukrayins'ke naselennya Prydunays'kykh zemel' XVIII – pochatok XX st. (zaselennya y ekonomichne osvoyennya). [Ukrainian population of the Danube lands XVIII – ear of XX century (settlement and economic development)]. Monohrafiya. Odesa: Astroprint. 328 p. [in Ukrainian].

Borovskiy M.P. (1878). Istoricheskiy obzor pyatidesyatiletney deyatel'nosti imperatorskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva Yuzhnoy Rossii s 1828–1878 god. [Historical overview of fifty years of activity of the Imperial Agricultural Society of Southern Russia from 1828-1878.]. Odessa: Tipografiya P. Frantsova. 76 p.

Boyko Ya. V. (1993). Zaselenie Yuzhnoy Ukrainy, 1860-1890 gg.: (ist.-ekon. issled.). [Settlement of Southern Ukraine, 1860-1890]. Cherkassy: Siyach. 256 p.

Grebtsova I.S. (2009). Novorossiyskiy universitet v razvitii blagotvoritel'nosti v Odesse (vtoraya polovina KhKh – nachalo KhKh st.). [Novorossiysk University in the development of charity in Odessa (second half of the 19th – early 20th century)]. Monografiya. Odessa: Astroprint. 504 p.

Herinburh O. V. (2007). Vyvchennya etnorelihiynoho skladu naselennya Khersons'koyi huberniyi statystychnymy sluzhbamy Rosiys'koyi imperiyi. [Study of the ethno-religious composition of the population of the Kherson province by the statistical services of the Russian Empire.]. Hurzhiyivs'ki istorychni chytannya: (zb.nauk. pr.). [Gurzhiyev's historical readings]. Cherkasy. Vyp. XXI. P. 100-103. [in Ukrainian].

Honcharova, N. O. (2012). Blahodiina diialnist dvorianstva Pivdennoi Ukrainy na storinkakh «Vestnyka blahotvorytel'nosti». [Charitable activity of the nobility of Southern Ukraine on the pages of the «Bulletin of Charity»]. Intelihentsiia i vlada. [Intelligentsia and authorities]. Seriya: Istorii. Vyp. 26. P. 141-147. [in Ukrainian].

Huzenko Yu.I. (2004). Stanovlennya ta diyal'nist' hromads'kykh blahodiynykh ob'yednan' na Pivdni Ukrayiny v druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. (na materialakh Khersons'koyi huberniyi). [Formation and activity of public charitable associations in the South of Ukraine in the second half of the XIX – beginning of the XX century. (on the materials of the Kherson province)] : dys. ... kandydata istor. Nauk. Cherkasy. 198 p. [in Ukrainian].

Ierusalimskiy Yu.Yu. (2012). Sovremennaya otechestvennaya istoriografiya o dvoryanstve Rossii vtoroy poloviny XIX – nachala XX v. [Modern domestic historiography on the nobility of Russia in the second half of the XIX – early XX century]. Yaroslavskiy pedagogicheskiy vestnik. [Yaroslavl Pedagogical Bulletin]. № 4. T.I. P. 49-54.

Istoricheskiy ocherk deyatel'nosti Khersonskogo gubernskogo zemstva za 1865–1899 gody. [Historical sketch of the activities of the Kherson provincial zemstvo for 1865-1899]. Kherson, Tipografiya Gubernskogo Zemstva, 1906. Vyp. III. 280 p.

Istoricheskoe znachenie prisoedineniya Bessarabii i levoberezhnogo Podnestrov'ya k Rossii. [The historical significance of the annexation of Bessarabia and the left-bank Dniester region to Russia]. Kishinev: Shtiintsa, 1987. 337 p.

Khalippa I. N. (1900). Otchet o rabote Bessarabskoy gubernskoy uchenoy arkhivnoy komissii za 1898 god. [Report on the work of the Bessarabian Provincial Scientific Archive Commission for 1898]. Trudy Bessarabskoy gubernskoy arkhivnoy komissii. [Proceedings of the Bessarabian Provincial Archival Commission]. Kishinev: Parovaya tipo-litografiya F.I. Kashevskogo. T.1.

Khalippa I. N. (1902). Osnovnye istoricheskie dannye o Bessarabii. [Basic historical data about Bessarabia]. Trudy Bessarabskoy gubernskoy arkhivnoy komissii. [Proceedings of the Bessarabian Provincial Archival Commission]. Kishinev: Parovaya tipo-litografiya F.I. Kashevskogo. T. II. P. 11-119.

Korelin A.P. (1979). Dvoryanstvo v poreformennoy Rossii, 1861 – 1904 gg. : Sostav, chislennost', korporativnaya organizatsiya. [Nobility in post-reform Russia, 1861 – 1904 : Composition, number, corporate organization]. M. : Nauka. 304 p.

Krupenskiy A.N. (1912). Kratkiy ocherk o Bessarabskom dvoryanstve 1812 – 1912 : K stoletnemu yubileyu Bessarabii. [A short essay on the Bessarabian nobility 1812 – 1912]. SPb. : Tipografiya R. Golike i A. Vil'borg. 64 p.

Lazarevskiy A.M. (1875). Ocherki malorusskikh familiy: Ivanenki. [Essays on Russian Surnames: Ivanenki.]. Russkiy arkhiv. T. 2. № 11. P. 297-300.

Lyubosh S.B. (1925). Russkiy fashist Vladimir Purishkevich. [Russian fascist Vladimir Purishkevich]. L. 370 p.

Malyshevskiy V.I. (1911). Kratkiy istoricheskiy ocherk Odesskogo otdeleniya Imperatorskogo russkogo muzykal'nogo obshchestva i sostoyashchego pri nem muzykal'nogo uchilishcha za dvadtsat' pyat' let (1886–1911). [A brief historical sketch of the Odessa branch of the Imperial Russian Musical Society and the musical college affiliated with it for twenty-five years (1886-1911)]. Odessa: Tipo-litogp. Shtaba okp. 141 p.

Mashkin O.M. (1998). Rosiys'ke dvoryanstvo inozemnoho pokhodzhennya u promyslovosti Ukrayiny druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st. [Russian nobility of the earthly proclamation at the promises of Ukraine of the other half of the XIX - the ear of the XX century]. Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. [Ukrainian Historical Journal]. № 2. P. 83-91. [in Ukrainian].

Moroshan, N. V. (2019). Blahodiina diialnist bessarabskykh dvorian pid chas viiskovykh konfliktiv seredyny XIX – pochatku XX st. [Charitable activities of Bessarabian nobles during the military conflicts of the mid XIX – early XX centuries.]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. Pereiaslav-Khmelnitskyi. 24 p. [in Ukrainian]

Morozan V.V. (2018). Bessarabiya i ee dvoryanstvo v XIX – nachale XX v. : v 2 t. [Bessarabia and its nobility in the 19th – early 20th centuries]. SNb. : Dmitriy Bulanin. 528 p.

Semenov N.P. (1898). Nashe dvoryanstvo: Polozhenie ego do i posle reformy. [Our nobility. Its situation before and after the reform]. SPb. : Tip. SPb. aktsionernogo obshchestva pechatnogo dela v Rossii. 103 p.

Tabak I.V. (1990). Russkoe naselenie Moldavii: chislennost', rasselenie, mezhetnicheskie svyati. [Russian population of Moldova: number, settlement, interethnic sanctity]. Kishinev: Shtiintsa. 136 p.

Tarnakin V. (2011). Bessarabskie istorii. Istoriko-kraevedcheskie zhurnalistskie rassledovaniya. [Bessarabian stories. Historical and local history journalistic investigations]. Kishinev: Pontos. 300 p.

Tsyhanenko L. F. (2010). Dvoryanstvo Pivdnia Ukrainy (druha polovyna XVIII st. – 1917 r.). [Nobility of the South of Ukraine (second half of the XVIII century – 1917)]. Izmail: SMYL. 384 p. [in Ukrainian].

Tsyhanenko L. F. (2015 b). Rol dvoryanstva v rozvytku zhinochoi osvity v Bessarabii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.). [The role of the nobility in the development of

women's education in Bessarabia (second half of the XIX – early XX century.)). Naukova dyskusii: pytannia sotsiologii, politologii, filosofii ta istorii: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. P. 164-167. [in Ukrainian].

Tuchyns'kyu V. A. (2007). Moldavany Pivdnya Ukrayiny z naydavnishykh chasiv do pochatku XX st. [Moldovans of the South of Ukraine from ancient times to the beginning of the XX century]: Monohrafiya. Vinnytsya: Vyd-vo O. Vlasyuk. 220 p. [in Ukrainian].

Udal'tsova A.D., Cherepnina L.V. (1951). Istoriya Moldavii. [History of Moldova]. Kishinev : Kartya moldovenyaske. T. 1. 655 p.

Vyetrova H.V. (2002). Sotsial'ni zminy u skladi naselennya Pivdnya Ukrayiny u druhiy polovyni XIX st. [Social changes in the composition of the population of southern Ukraine in the second half of the XIX century.]: dys. ... kandydata ist. nauk. Izmayil. 277 p. [in Ukrainian].

Yablochkov M. (1876). Istoriya dvoryanskogo sosloviya v Rossii. [History of nobility]. SPb.: Tipografiya A.M. Potemkina. 230 p.

Zelenchuk V.S. (1979). Naselenie Bessarabii i Pridnestrov'ya v KhIKh v.: (Etnicheskie i sotsial'no-demograficheskie protsessy). [Population of Bessarabia and Transnistria in the 19th century: (Ethnic and socio-demographic processes)]. Kishinev: Shtiintsa. 287 p.

Zhukov V.I. (1975). Goroda Bessarabii 1861–1900 gg. (Ocherki sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya). [Cities of Bessarabia 1861-1900 (Essays on socio-economic development)]. Kishinev: Shtiintsa. 291 p.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано доробок вітчизняних та іноземних дослідників щодо історії провінційного дворянства Херсонської та Бессарабської губерній пореформеного періоду. Автор зробив акцент на проблемному викладі матеріалу за напрямками: проблемно-історіографічні роботи, загальні праці з історії дворянства, регіональні та персональні дослідження з історії дворянства. Враховуючи тривалий в часовому відношенні період досліджень цієї проблеми, історіографія питання умовно поділяється на три основних періоди: дореволюційний, радянський, сучасний. Кожен з них є досить репрезентативним, охоплює широке коло питань з історії дворянської верстви в південноукраїнських землях: nobілітаційні процеси, інкорпорація іноземного дворянства до складу загальноімперського стану, питання соціально-економічної історії та класового протистояння верств, історія окремих родів тощо. З середини XIX ст. серед загального масиву історичних розвідок про дворянство імперії, з'являються праці, в яких аналізується діяльність дворян і в конкретних галузях економіки або управління, і на конкретних територіях, які входили на той час до складу Російської імперії. Значний пласт дореволюційної літератури було присвячено різноманітним аспектам політичної, управлінсько-станової, земської діяльності дворянства в другій половині XIX – на початку XX ст. Однак, дослідження цього періоду, як правило, обмежувалися описовою стороною історії розвитку шляхетного стану, його участі в політичному та громадському житті держави. Радянський період історіографії характеризувався вкрай негативним ставленням до дворянської верстви та її окремих представників. Цей період характеризувався директивно обмеженими рамками проблематики та беззаперечним підпорядкуванням марксистський парадигмі. З проголошенням незалежної України кількість праць, присвячених дворянству та його участі у житті суспільства, неухильно зростає. Значний інтерес у сучасних істориків викликають питання етнічної характеристики дворянства південноукраїнських земель та їх місце в економічному, політичному, культурному розвитку регіону.

Ключові слова: дворянство, Херсонська та Бессарабська губернії, історіографія, дослідження, регіональні розвідки.